

OCROTIREA NATURII, ACT DE CULTURĂ LOCUL ECOLOGIEI ÎN CERCETAREA CULTURII AUTOHTONE

ALEXANDRU FILIPAȘCU

În prezenta lucrare nu intenționăm să reluăm în discuție determinismul sau nondeterminismul naturii asupra dezvoltării culturale umane, nici nu dorim să reanalizăm locul și rolul omului în natura originală sau interrelațiile dintre societățile umane și mediul fiziobiologic în care ele se dezvoltă. Aceste probleme, precum și altele asemănătoare, au fost și sînt larg dezbătute în lucrări de specialitate apărute în ultimele două decenii. Așa încît, într-una dintre cele mai recente, privind antropologia culturală, James A. Clifton (1968), enumerînd pe specialități tematice complexa alcătuire a „științei omului“, acordă un loc distinct *ecologiei culturale* — termen stabilit încă din 1955 de Steward. Vom încerca însă să dezvăluim cîteva aspecte esențiale sau încă puțin aprofundate ale *interdependențelor dintre ecologie și antropologie* în contextul cunoștințelor și necesităților actuale de studiu.

Definițiile ecologiei sînt relativ numeroase. Merită rememorată ideea centrală a primei dintre ele, în formularea celebrului zoolog Ernst Haeckel (1866), după care, ecologia nu este altceva decît *cunoașterea economiei naturii*, investigarea tuturor relațiilor posibile între viețuitoare, precum și dintre viețuitoare și mediul lor de viață. Printr-o firească evoluție, conceptul despre ecologie s-a delimitat astăzi cu și mai multă claritate, acestei științe revenindu-i *domeniul ecotic* adică, studiul complex al relațiilor. Cu alte cuvinte, studiem cîmpul magnetic și nu natura polilor care îl produc. Astfel, ecologia este îndeobște divizată în *autecologie* (studiul relațiilor unei specii oarecare și mediul ei de viață), și *sinecologie* (studiul relațiilor unor grupuri de organisme — populații sau specii). Se remarcă deci că, din acest punct de vedere, caracterul ecologiei culturale este autoecologic.

Domeniul ecotic presupune de asemenea și nu fără utilitate, abordarea cercetărilor *mesotice* (raporturile organism-mediul), *cenotice* (relațiile organismelor între ele) și *etotice* (cunoașterea obiceiurilor, a moravurilor unor organisme) de unde și disciplinele subordonate : *mesologia*, *cenologia* și *etologia*.

Din punct de vedere *mesotic* prezența omului în natură a evoluat de la interferențe integratoare la interferențe din ce în ce mai intens modificatoare pentru habitatul ocupat. Au trecut cîteva milenii de viață și întreg peisajul țării noastre a primit o amprentă umană, un *facies antropic*

uneori atât de profund încît sîntem tentați la prima vedere să denumim „originale” și „naturale” formațiuni de landsaft care păstrează cel mult caracterul *autohton* deci care sînt „naturale” în sens secundar. Fenomenul este valabil de la țărmul mării pînă pe coamele munților. Numai crestele stîlcoase cele mai înalte, numai formațiunile de jnepenișe (în Retezat, Călimani sau Munții Rodnei), doar cîteva crîmpeie de codri (la Slătioara pe Giumalău, sau la Poiana Stampei), cîteva turbării și cîteva restrînse cenoze din Delta Dunării, mai păstrează în zilele noastre trăsături naturale primare. De unde o acută necesitate de a le conserva ca rezervații naturale. Dar în afara acestor formațiuni, cu precădere în ultimele două secole și în secolul nostru, în ultimele patru decenii, omul, specia animală cea mai redutabilă care a viețuit vreodată de pămînt, a devenit un *factor ecologic modificador* de prim rang. Asistăm la presiunea și supra-presiunea umană exercitată asupra mediului autohton, cu întregul ei cortegiu de consecințe: extinderea monoculturilor în masă, alterarea raportului pădure/cîmp, sărăcirea florei și a faunei, sărăcirea resurselor naturale, adeseori mutilarea peisajului ș.a.m.d.

Se remarcă însă și faptul invers, că mediul natural — așa numitul *environnement* — nu a fost numai un simplu fundal al existenței umane ci, tocmai el a determinat această existență, determinism care a mers pînă în profunzimea constituției fizice și afective a poporului nostru. „Țările românești” din Carpați ca Maramureșul și Năsăudul, ca Bîrsa, Țăgărașul și Hațegul, ca Vrancea și Lovișteș, ca Zărandul și Bihorul, ca Lăpușul și Oașul și altele asemănătoare, apar ca niște adevărate *unități om-natură*, istoric constituite și bogate în particularități de landsaft natural, cît și de stil și de cultură populară autentică. Trebuie să privești trunchiurile uriașilor goruni adormiți pe veci în tălpoaiele bisericilor de lemn din Maramureș pentru ca să intuiești nu numai habitusul pădurilor de odinioară de acolo ci și factorul ecologic care a permis dezvoltarea unui stil de construcție propriu, în lemn și perpetuarea lui pînă în zilele noastre. Poalele stîlcoase și bolovănoase ale Cetății Retezatului au furnizat mai la îndemînă piatra de construcție, din care s-au durat întărituri și cetăți, pădurea revenindu-i funcția esențială de protecție și mascare. Astfel, nu întîmplător sanctuarele dacice sînt adînc ascunse în munte, iar zidurile bisericii romanice de la Densuș se păstrează ca originală și stră-veche mărturie a unei continuități neștirbite, pe teritoriul patriei noastre.

Toate aceste elemente ne obligă să vorbim despre o *ecologie culturală* mai degrabă decît despre o geografie umană, cel puțin pînă în timpurile din urmă. În acest sens cercetarea autohtonă de certă tradiție sociologică în contextul *om/sălaș*, trebuie împinsă și mai departe, privind raporturile *sălaș* sau *vatră umană/natură*. Satul românesc de tip resfirat și-a pus amprenta în cel mai profund sens ecologic, pe *structura* meleagurilor carpatine, nu numai pe pitorescul acestora. Ne explicăm de pildă, din însăși această încastrare resfirată în habitat, pentru ce o serie de specii de animale, cum este cocoșul-de-mesteacăn (*Lyrurus tetrix*) nu s-au putut menține și nu au putut supraviețui în preajma omului, așa cum s-a petrecut în vasta fișie de cîmpii aluvionare, mlăștinoase și presărate cu păduri, situată între Belgia și Urali, peste R.F.G., R.D.G., Polonia și U.R.S.S., și unde așezările omenești, de tip compact, au afectat mult mai puțin mediul înconjurător prin prezența lor cotidiană. Chiar și în Țara Năsăudului, unde sîntem obișnuiți cu satele rînduite compact în lungul

ulitelor bine trasate, pe văile apelor, și unde fenomenul dispariției cocoșului-de-mesteacăn pare inexplicabil, cercetările scot la iveală împrejurarea că rînduiala rurală a fost impusă abia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea odată cu militarizarea austriacă a regiunii. Deci că, înainte vreme, ca peste tot la munte și nășăudenii viețuiau în așezări resfirate, poienind pădurea, ocupînd poienele, lăzuind și mîinindu-și turmele de vite, modificînd profund flora și fauna. Nu avem știri sigure despre ultimii cocoși-de-mesteacăn din văile și dealurile nășădene odinioară atît de păduroase, dar avem în schimb numeroase date despre ultimii zimbri care, nu întîmplător, dispar tot în aceeași perioadă. Astfel se relevă și *sensul antropologic obligator* oricărei investigații ecologice faunistice sau floristice.

Raporturile dintre om și celelalte viețuitoare au ieșit din făgașul ecologic natural, chiar din momentul — spațial și temporal totodată — în care s-a conturat în primele-i tipare ferme, o *natură* și o *prezență umană*. Procesul de subordonare a tuturor viețuitoarelor înconjurătoare omului s-a încheiat de mult. Tocmai de aceea — așa cum arată Max Nicholson (1973), trebuie să trecem în revistă pe etape, gradul consecințelor, tipul și dimensiunile relațiilor implicate între om și natura întreagă, tipul de impacturi născute din influența omului asupra naturii, înconștientă la începuturi, apoi tot mai recunoscută și deliberată.

Cu toate acestea, din punct de vedere *cenotic*, cercetările ecologice rămîn și acum importante și necesare. De-o parte, ele au rost și rol în descîlcirea începuturilor de mit și de legendă a existenței noastre în biosferă și, în particular, la orizonturile spațiale carpatine. De altă parte, arheologia, etnoistoria și etnografia precum și lingvistica, ne ajută să înțelegem mai profund caracterul de o reală originalitate autohtonă a florei și a faunei noastre. Nu este întîmplător că o investigație etnobotanică începe la noi de la Dioscorides și sfîrșește deocamdată, la Alexandru Borza. Și tot nu întîmplător, lucrărilor de zoofolclor le-a pus bazele cu deja un secol în urmă eruditul Simion Florea Marianu.

În lucrarea „Sălbăticiuni din vremea strămoșilor noștri“, apărută în anul 1969, am căutat ca tocmai pe un asemenea temei al investigațiilor de ecologie culturală profund interdisciplinară, să refacem „viața slobodă, apoi agonia iremediabilă și sfîrșitul deprimant“ al cîtorva specii de animale din fauna patriei noastre, în raport cu locuitorii ei : lumea bourilor și a zimbrilor, plotunii cu coarne late și brebii cu coada solzoasă, tarpanii, colunii și saigalele de pe cîmpiile și prin pădurile țării, marmote și potîrniți albe pe creste de munte. Am regăsit toate aceste specii pe steme și în hrisoave, în efiigiile pecetilor, în vorbe și descîntece, în fauna colinzilor noastre ; le-am refăcut arealele după toponimie și înfățișarea duhului lor prins în măștile turcii, ale caprei sau a cerbului. Deși neprezența lucrării amintite în informația antropologică actuală, o credem regretabilă, ne bucură cînd autori de prestigiu ca Romulus Vulcănescu — în studiul închinat „măștilor populare“, apărut în anul 1970, ajunge la concluzii asemănătoare — dovadă că un asemenea material poate constitui o sursă inepuizabilă de cercetări călăuzitoare atît în ecologie cît și în antropologie. Aceasta, pentru că relațiilor firești, bio-ecologice, dintre om și animale le-au luat locul acelea de datină, într-un sistem de *cenologie mitică* cu funcții complexe, culturale, ca o proiecție în ori-

zonturi subconștiente a faunei de altă dată și în prezența ultimilor ei „mohicani“, rînd pe rînd înlocuiți cu alți reprezentanți sălbatici sau domestici ai faunei actuale.

Interesantă este constatarea că și în cazul măștilor populare, ca denu-miri și obiceiuri, acestea se suprapun peste fostele arii de răspîndire a sălbăticiunilor care le-au fost nași involuntari. Bourul (*Bos primigenius*), animal de șesuri mlăștinoase, cîmpuri și smîrcuri, și-a păstrat numele slav în obiceiul *turcii* tocmai în ținuturile unde viețuia într-un biotop optim : Cîmpia Transilvaniei, în Țara Oltului, în Moldova etc. Nu întîmplător documentele sec. XIII atestă instituția vînaților de bouri, acei *venatores bubalorum* sau *bubalinorum*, consemnați în registrele capitulu-lui de la Oradea, adică bourarii din Guron, Ip și Ghețea, conduși în anul 1227 de vătafii lor Pavel și Ladislau. Nu este de neînțeles de ce mai tîrziu, dintre acești oameni s-au recrutat păzitorii călări ai vitelor cu coarne mari din puste și din cîmpiile Crișurilor, vite adesea semi-sălbatice ; nu întîmplător carimbul cizmei se numește și tureac — deoarece cizmele cele mai bune se făceau din piele de bour. Și de ase-menea, faptul că în multe regiuni pășunile vitelor se numesc și astăzi *turiști* nu e nici el întîmplător, amintind tocmai locul unde odinioară pășteau bourii sau turii : *terra fuit planicies bubalinorum* cum mențio-nează pomenitul document din anul 1227. Așa înțelegem mai îndeaproape cum omul și-a făcut loc în natură, ocupînd tot mai intens, mai totalitar spațiul înconjurător.

Existența măștii de urs și a jocurilor cu costum de urs la maghiarii din pustă se explică prin influență românească certă, alimentată și de prezența ursului în silvostepile panonice și danubiene, pînă prin sec. XVI—XVII denumit pentru stepele și silvostepile nord-pontice *Ursus campestris* de către Boynovi la anul 1630 ! Iar versurile horei din Cartal rețin faptul că pielea de elan (*Alces alces*), cervideu numit la noi *plotun*, era utilizată la confecționarea celor mai rezistente opinci, așa precum și astăzi, pentru mocasinii cei mai trainici, indienii nord-americani utilizează pielea elanului.

În al treilea rînd, cercetările *etotice* se impun în antropologia cultu-rală, cu atît mai mult cu cît, ca ansamblu al manifestărilor, etologia populațiilor unor specii animale oarecare este — pînă la o anumită limită — analoagă culturii unui popor, stilului său sau, mai bine, într-o exprimare blagiană, ea nu este decît matricea și *profilul stilistic compor-tamental* al animalului considerat. Aceasta pentru că nici omul nu se poate desprinde cu totul de natura sa animală. Nu întîmplător savantul biolog Julian Huxley a intitulat una dintre lucrările sale recente „Comportamentul ritual la om și la animale“. Chiar dacă se situează pe o treaptă primară în raport cu sensul consacrat al termenului, în accepțiunea sa social-culturală, animalelor trebuie să le recunoaștem un stil propriu în toate manifestările etologiei lor. Stil ce nu odată a fost preluat și alambicat în firea omului, pe timpul străvechilor sale începuturi de cultură. Ecologii și-au dat în sfîrșit seama că raporturile oricărui organism cu mediul său de trai constituie un important fragment al individualității sale. Și așa s-au născut „lupii—daci“ și întreaga faună a zoonimicelor, multe dintre credințele, obiceiurile și legendele poporului nostru.

Un fond natural bogat și variat explică varietatea și bogăția imaginilor și a imaginației folclorice. Este un îndemn esențial într-o reorientare a concepției despre natura țării, despre valoarea sa deosebită în formarea și în evoluția poporului român, în care antropologiei îi revine un rol de seamă. Același Lucian Blaga demonstra existența unui „apriorism românesc”, exprimat în viziunea voevodal-sacrată despre natură prezentă de pildă, în poezia lui Eminescu subliniind că există totodată o „Idee Eminescu” zămislită sub zodii românești. Este deci firesc să ne întrebăm în ultima instanță, de ce nu s-a conturat o idee „pro-natură” sub aceleași zodii — nu în manifestările poporului unde ea există disimulat peste tot, ci în creația culturală actuală sau contemporană? Căci precursori de frunte ca Antipa, ca Borza sau ca Racoviță și alții, unii intrați în actualitate, nu ne-au lipsit. Sau, dacă această idee plutește totuși undeva la orizontul „ieșirii noastre din labirint” — cum o numește Dumitru Popescu, atunci atât din tradiție cât și din nevoie, ea trebuie să se afirme, trebuie să dureze tipare faptei și gândirii noastre. Altfel spus, înainte ca tehnosfera să-și desăvârșească încălcarea, făcându-și loc cu coatele, în biosferă și pe meleagurile minunatei noastre țări.

Acesta este un domeniu vast și important de colaborare dintre ecologi și antropologi, în prezent ca și în viitor, domeniu justificat nu numai dintr-o „seducție estetică” față de ambianța naturală — cum o numește Grigore Smeu (1973), ci din cele mai concrete rațiuni de cercetare și prognoză științifică.

Înainte de a încheia, trebuie să privim ecologia și cercetarea ecologică și dincolo de investigația în natură, deci ca pe un *sistem de gândire* care nu exceptă omul și nu acceptă „noosfera” ca înveliș aparte al biosferei. Întreg materialul expus aici acordă omului atât valoarea de factor ecologic, cât și aceea de subiect primar al relațiilor naturale, a căror acțiune l-au plămădit, pecetluindu-i făptura pentru totdeauna. Mediul înconjurător, pomenitul „environnement” se sfârșește la porțile așezărilor noastre, acolo unde începe natura propriu-zisă, mai mult sau mai puțin modificată pe parcurs. Numai tendințele unui nejustificat și dăunător narcisism explică larga popularitate actuală a acestui termen. Gândirii ecologice — și în antropologie, îi revine astfel rolul de a reface conceptele greșite despre natură, relevându-i valoarea de *matrice* a dezvoltării noastre și nu utilitatea spațială „înconjurătoare”, ca o haină pe care o poți folosi, modifica sau azvîrli după plac.

Gândirea ecologică impune aprioric ideea că originalitatea biogeografică a unei regiuni oarecare, este aceea care imprimă habitus-ul morfologic și ecologic elementelor care au pătruns în ea din șuvoaiile circulației mondiale a florelor și a faunelor. În acest sens trebuie privite ca plămăzi naturale „dacice” sau „carpatice” nu atât endemitele floro-faunistice, cât întreg complexul vieții care, pe aceste meleaguri, a fost supus tiparelor carpatice sau dacice. A posteriori, pe plan antropologic și în mod analog, originalitatea unui popor nu se manifestă numai în creații de exclusivă apartenență „ci și în modul în care a asimilat motivele de largă circulație” (Lucian Blaga). Or, nu întâmplător originalitatea poporului nostru se întrețese cu originalitatea naturii mame în care viețuiește! Astfel deci, gândirea ecologică ne obligă la o introspecție mult mai profundă și apropiere discipline aparent diferite, închegându-le într-un tot unitar: *ecologia* culturală fondată și pe cercetări etno-ecologice (Frake, 1962) și cu

rezultate proiectabile în cele mai largi domenii ale vieții științifice, sociale și economice cotidiene.

BIBLIOGRAFIE

- BLAGA L., 1973, *Hronicul și cîntecul virstelor*, București ed. II, Edit. M. Eminescu.
- BOȘCAIU N., 1973, *Doine și endemite*, Făclia, Supl. duminical, 23 septembrie 1973 p. 1, Cluj.
- BOȘCAIU N., FILIPAȘCU AL., 1973, *Reintegrarea în peisaj a unor monumente istorice din județul Suceava*, Studii și comunicări de ocrotirea naturii III, Suceava, p. 229—232.
- CLIFTON A. J., 1968, *Intruduction to cultural anthropology*, Boston
- DIOLE PH., DRAGESCO J., 1965, *Chasse d'Afrique*, Margueret, Lousanne 1969.
- FILIPAȘCU AL., *Sălbăticiuni din vremea strămoșilor*, Ed. Științifică, București.
- FRAKE CH., 1962, *Cultural ecology and ethnography*, Amer. Anthr. 63.
- NICHOLSON M., 1973, *La révolution de l'environnement*, Paris.
- NOICA C., 1970, *Rostirea filosofică românească*, București.
- PIRVESCU P., 1908, *Hora din Cartal*, București.
- SMEU GR., 1973, *Repere estetice în satul românesc*, Ed. Albatros, București.
- STEWART J., 1955, *Theory of culture change*, Urbana-Illinois.
- VULCANESCU R., 1970, *Măștiile populare la români*, Ed. Științifică, București.

LA PROTECTION DE LA NATURE COMME ACTION CULTURELLE LA PLACE DE L'ÉCOLOGIE DANS LA RECHERCHE DE LA CULTURE AUTOCHTONE

Le travail comprend quelques considérations sur les investigations qui ont comme but de délimiter le domaine interdisciplinaire de l'écologie culturelle, issue aujourd'hui de l'interférence de l'ethnologie avec l'écologie, l'ethologie et la cénologie. Par beaucoup des exemples l'auteur essaye d'envisager que les possibilités de l'écologie peuvent pénétrer comme manière de pensée dans le domaine de l'ethnologie et de la culture humaine. Il est ainsi prouvée l'unité homme-nature dans laquelle se déroule tant l'évolution naturelle, comme aussi celle culturelle.